

ONDER CSABA

Kölcsey Ferenc nyelvtudományi munkáiról

Második rész: Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai és munkássága a péceli időszak után¹

2. 2. Az 1815 és 1816-os év

„Megvallom, hogy még most is bennem a' Petrarchai
lélek, 's félő, hogy örökre bennem marad.
Innen Pestre, Pestről Pozsonyba, Bécsbe, 's onnan
Philadelphiába álmodozom [...]”²

1815. január elsejével Kölcsey hivatalosan is nagykorúvá vált, a családi osztozkodás során a csekei birtokrész jutott számára az örökségből, korábbi lakóhelyét – tulajdonrészének megfelelően, a jobb gazdálkodás érdekében – Szatmár vármegyére cserélte.³ Miután 1814. november elején Surányban elvált a Szemere házaspártól, Kölcsey előbb Csekére, majd onnan december elején Álmosdra utazott. A birtok ügyei visszatartották attól, hogy ezt követően, ahogyan tervezték, hamarosan Pécelre és Pestre utazzon, mindez „a filológiát kis korig hallgatásra” szorította.⁴ Kölcsey 1814-ben készült philológiai jegyzetei Szemere Pálnál maradtak,⁵ a munka folytatását illetően azonban mégis bizakodó volt: „[...] dolgaink [a magyar grammatika tárgyában] azért nem szakadnak félbe, 's mihelyt én írásaimat 's a' könyveket ő tőle [ti. Szemere Pál-

* A szerző az Eszterházy Károly Egyetem oktatója.

1 A tanulmány Kölcsey Ferenc: *Nyelvtudományi munkák* című kritikai kiadásának jegyzeteihez készült bevezető fejezet. A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

2 Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Álmosd, 1814. december 17., in KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés: 1808–1818*, kiadta SZABÓ G. Zoltán, 5 köt. Kölcsey Ferenc minden munkái 6 (Budapest: Universitas Kiadó, 2005), 1:353–354.

3 Lásd: SZABÓ G. Zoltán, *Kölcsey Ferenc (1790–1838)*, Magyarok emlékezete (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2011), 39–49. A testvérek az osztatlan, közös vagyon négy részre osztását sorsolással döntötték el, lásd még: CSORBA Sándor, *Kölcsey Ferenc gazdasági irataiból*, a Kölcsey Társaság füzetei 3 (Fehérgyarmat: Kölcsey Társaság, 1991), 44–59.

4 „Tegnapelőtt érkeztem, de Pali nélkül, ki Surányban maradt, s még ma ismét megyek Csekébe, honnan egy hét alatt ismét megtérek, s osztályunkhoz fogunk, mely engem Palihoz felmenni néhány hetekkel késleltetni fog.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1814. december 2., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:343.

5 „Szabónak az Erd[élyi]. Museumban levő philosophi dissertatiójára jegyzeteket írtam Lasztócson; azok több írásaimmal együtt Palinál maradának, emlékezetemből írom belőlök a' következőket.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4., in uo., 1:346; lásd még: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22., in uo., 1:357.

tól] megkapom, itt is fogom folytatni dolgozásaimat, olly csenddel, és komolysággal mint a' széphalmi vagy péczeli Író asztal mellett [...]”.⁶ A Szemere házaspár kedves íróniával, Kölcsey filológiai buzgóságára utalva, azt kérdezte, hogy kigyógyul-e már a „grammatomaniából”?⁷ Kölcsey válaszában inkább Szemere miatt aggódott, további filológia tevékenységre biztatva barátját: „S én lennék-e most Grammatologos, én-e a' poësis' lelkétől elfogva? Azt a' mit rólam gondolsz neked kellene tenned, Neked édes Palim, 's olly bizonyoson neked, a' millyen bizonyos talán az én félelmem, hogy Te a' szép pályát futni többé nem akarod [...]”.⁸ Az 1814-es évről és ennek rá gyakorolt hatásáról, a közhír vágyásáról, a benne kialakult „férfiúi vidám csendességről” ezt írta egykori kollégiumi tanulótársának, barátjának, Kállay Ferencnek:

Az vagyok most is a' ki voltam, de kevésbé zavart, de csendesebb érzésekkel. Inkább Sentimental mintsem Göthéhez, inkább Epikuraer mint sem Schillerhez hasonlítsam belsőmet, bizonyos férfiúi vidám csendességet érzek magamban. Ah, itt az út, hogy koszorúkat szedjünk mint Ariost, 's ki fogná az ő koszorúját Magyarjaink közt inkább szedhetni mint én? De nincs ki előálljon felnyitni a' verőczét, melly bennünket a' pályauítottól zárva tart, 's azt felnyitni, nem adatott az énekesnek, mert bár szabad ő magában és hódíthatatlan, de van még is, a' mitől függenünk kell, mint az olympiai bajnok a bírótól, s ezen bíró nem egyéb, hanem a közhír, a dicsőség.⁹

Kazinczy Ferencnek is bizakodóan, egyben realistán nyilatkozott ekkori állapotáról:

Testvéreimmel osztottam, 's csupán a' kirendeltt deputatiót várom, 's dolgainknak azonnal vége szakad. Én Szathmár Vmegyei jószágunkba megyek 's **gazda** leszek, 's ezt azért, mert különben azon jószág pusztulásra jut 's kisebb testvéreim szenvedni fognának. Ha még ott van Pali, ezt méltóztassék Uram Bátyám ő vele is tudatni. E' miatt az én pesti útam a' télen elmúlik, mert a' pénzzel **gazdálkodnom** kell; de tudassa vele Uram Bátyám azt is, hogy dolgaink azért nem szakadnak félbe, 's mihelyt én írásaimat 's a' könyveket ő tőle megkapom itt is fogom folytatni dolgozásaimat, olly csenddel, és komolysággal mint a' széphalmi vagy péczeli Író asztal mellett, csak hogy talán kevesebb lélekkel, mert a' lelket ébresztők távolabb fognak lenni.¹⁰

Ezt a levelet Kölcsey közlékenysége miatt érdemes még tovább idézni, mivel a Szatmár vármegyei nemességgel – ahová mostantól fogva maga is tartozni fog – történt első találkozásáról is beszámolt benne:

Mosolygva olvastam a' philologicus discursusrol szolló rendeket a' V[ice]Ispánnal a' kártyás Urak között. Valóban sok gradusa a' Culturának attól a' ki képzelni nem tudja mi-

6 Uo.

7 Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1814. december 2., in uo., 1:344.

8 Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. december 17., in uo., 1:354–355.

9 Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Álmosd, 1814. december 17., in uo., 1:353.

10 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22., in uo., 1:357.

re való a' tudomány, az irogatás, addig a' ki már ezt érti, és ismét addig a' ki úgy ír mint Götthe vagy Kant? Az ilyen gradatiók elkerülhetetlenek a' legcultiváltabb nemzetben is; ez a' miénk a' bőség és még egy más valami által elromlott, 's most már a' bőség és szűkség közt egy különös állapotban lebegő nemzet, mit várunk mi így 's mit várhatunk?

A' múlt hetekben Megyeren (Szathmár Vm.) Izsák Lajossal, a' volt Fő Sz[olga]Bíró Izsák Gáspár, ki a' V[ice]Ispán Izsák Sámuelnek testvér bátyja, fíjával találkozám. Beszéllek vele 's egyszerre csak azt kérdé tőlem; miért írta Kazinczy az ismeretes epistolában [ti. *Vitkovics Mihály barátomhoz*, 1811¹¹] ezeket 's meg ezeket? Mosolygtam az Ifjún, 's feleltem játékos csapongásokkal, de a' mellyeket ő el nem értett. Szájából hallottam azokat csak nem szórol szóra, mellyeket már az előtt a' Högyész munkácsi levelében Széphalmon olvastam. 'S ez megerősíti azon állítást, hogy az alakos Högyész nem egyéb, csak a' kit én Uram Bátyámnak jelenték. Nevetve hallottam azt is általa, hogy a' Högyész-poéták, és Högyész-philologusok Virágot, a' papista és neolog Virágot nem **szeretik**, vagy szeretni nem tudják. A' Ha valamely képíró etc. a' Megmenik a' bér cznek közegette reménytelen ember etc. nevetséges dolgok ezeknél. Én azt mondtam, hogy Virág megmutatta, hogy ő úgy is tud írni, hogy ha valamelly, és meg menik-ember nincsen sorában; ha tehát néemlykor ilyeneket ír, azt minden bizonnyal akarva csinálja, és így oknál fogva; 's épen ezen okot kellene **kitalálni**. 'S ezt azért mondtam, mert az ember Högyész után magyarázatot kért a' neologismusok felől, 's elhült, hogy magyarázat helyet a' kitalálás útjára igazítottatott. —¹²

A Kazinczy-féle episztoláról és ellenepisztoláról folytatott beszélgetés több szempontból is különösen érdekes. Egyrészt abban a befogadói közegben folyik, amelynek ő maga Kazinczy révén elvi ellenfele, és amivel beszélgetőtársa is tökéletesen tisztában van. Az információszerzés kölcsönös, hiszen Kölcsey itt ismét megbizonyosodhat az ellenepisztola anoním szerzőjének kilétéről. A szituáció ironikus annak fényében, hogy mind a Vitkovics-episztola, mind a *Felelet a' Mondolatra* (a továbbiakban: *Felelet* 1815)¹³ kulcsmozzanata a félreértés és a nem értő olvasás. Kölcsey válasza „játékos csapongás”, amelyet a kérdező „el nem értett”. Virág Benedek idézett sorai kapcsán pedig igen komoly szemléleti különbségeket tesz Kölcsey láthatóvá akkor, amikor a betű szerinti megértéssel, azaz „Högyészi magyarázattal” szemben vázolja fel a „kitalálás útját”, vagyis az átvitt értelmű jelentésképzés és a reflektált értelmezés lehetőségét. (Az episztolákról lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, *Högyészi Högyész Máté a' Mondolatoshoz*.) Különösen érdekesek ennek a levélnek a záró sorai is:

11 KAZINCZY Ferenc, *Poetai Epistola vitkovics mihály barátomhoz, a' budai görög püspökség' consistor. fiscalisához; azon felekezeten első, sőt mind eddig egyetlen írónkhoz* (Széphalom: ny. n., 1811).

12 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:358–359.

13 [KÖLCSEY Ferenc és SZEMERE Pál], *Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak: „Mondolat. Sok bövitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicszalom (azaz WESZPRÉM) 1813.”* című Pasquilusára (Pesten: Trattner János Tamás Betűivel, 1815).

A' telet hogy fogom tölteni, nem tudom, de tavasztol fogva egy leszek Szathmár Várme-gyében azok közül, kik ott nem gyakran jelennek-meg; az olvasgató gazdák közül. És íme! Magam is ki fogok az epistola ellen kelni. 'S megmutatom, hogy az én nevem ne áll-jon a' Hőgyész' válaszában hijába:

– hát Detrich, Kölcsey hol vagy?

csak az átkozott válasz Író azzal a' gonosz német nevűvel ne tett volna egy sorba!¹⁴

A *Felelet* 1815 Hőgyész-episztolájának minden bizonnyal Kölcsey volt a szerzője, amit ez a kijelentés is megerősít: „magam is ki fogok az episztola ellen kelni”. A jövő idő-re vonatkozó kijelentés ugyanakkor kétértelmű. Jelentheti azt, hogy ezt követően fog megszületni majd a Kölcsey-féle ellenepisztola az ő nevét is felhozó ellenepisztola ellen. Ez esetben a Hőgyész-episztola nem 1814-ben keletkezett, hanem ezt követően, 1814 vé-gén vagy 1815 elején. Azt feltételezve, hogy a szöveg már elkészült, sőt a forrásszöveget októberben, Széphalmon olvasta is Kölcsey, ahogyan ezt ebben a levelében írja, a kije-lentés („ki fogok az episztola ellen kelni”) arra a jövő időre is vonatkoztatható, amelyet majd a *Felelet* 1815-ös megjelenése jelent. Bárhogyan is van, nem világos, miért hallgat-ta volna el Kölcsey Kazinczy elől azt, hogy már elkészült ez az episztola.

Philologiai munkáit tekintve Kölcsey 1815-ös tevékenysége sokkal csekélyebb volt az előző évinél. Egyrészt igyekezett folytatni a Szemerével megkezdett munkát: Jo-hann Severin Vater *Grammatikáját*¹⁵ és Pázmány Péter *Kalauzát*¹⁶ kellett volna kivo-natolnia, vélhetően magyar grammatikájukhoz, de nincs tudomásunk róla, hogy eb-ből bármi is elkészült volna: „Vater és Pázmán asztalomon hevernek, 's mindedig meg nem illetve. Az utolsóból elég Jegyezni való lesz, mert az igen szép Irónk, de még is Illyéssel nem mérkőzhetik.”¹⁷ Eme időszak legfontosabb eseményei azon levelek Ka-zinczynak és Döbrentei Gábornak, amelyekben az előző év nyarán és őszén végzett philologiai tanulmányok tanulságait összegezte, és amelyeket az előző részben már is-mertettünk. Az év második felét a *Felelet* 1815 megjelenésének és fogadtatásának hí-rei töltötték ki, illetve az az elhatározásuk Szemerével, hogy szükség esetén készíté-nek egy újabb Antimondolatot. (Erről lásd még: *Felelet a' Mondolatra*.) Kölcsey 1815 őszén Csekén készített jegyzetei (a *LaistromDebrGramm* és a *LaistromAranka*)¹⁸ konkrétan ehhez az egyébként soha be nem fejezett újabb *Felelethez* készültek: „A' Debreczeni Gramm[atika]. és az Aranka' hibáijkbol laistromokat csináltam, lehet belőlök akarmit dolgozni.”¹⁹ A szintén ekkor készülő Homérosz-fordítás (*Iliász*) során Kölcsey filológi-

14 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:360.

15 Johann Severin VATER, *Lehrbuch der allgemeine Grammatik* (Halle: Renger, 1806), in uo., 1:388, 414.

16 PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérlő kalaúz melyet írt Pázmány Péter jezsuiták rendin való tanító* (Po-zsony: 1613), újabb kiadásai uo. 1623, 1637, Nagyszombat 1766.

17 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:358. Lásd még korábban: „Pázmánnak Kalauzát Álmosdra vittem magammal, s nézni fogom, mi jegyezni valókat fog-lal magában.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4., in uo., 1:348.

18 A Kölcsey-szövegek rövidített címének feloldását, keletkezés idejüket, lelőhelyüket lásd a tanulmány végén: IDŐRENDI ÖSSZEFOGLALÓ TÁBLÁZAT KÖLCSEY FERENC NYELVTUDOMÁNYI KÉZIRATAIRÓL.

19 Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:442.

ai kutatásainak is hasznát vette (lásd: *GrammSzójegyzetek*), különösen a Révai Miklós könyvéből kimásolt *Halotti beszédnek*.²⁰ Az 1815 őszén készített *Előszámlálása Révai Kölcsey philologiai orientációjának* figyelemre méltó darabja, már csak azért is, mert Kölcsey Révaival kapcsolatos véleményéről eddig keveset tudhattunk, s azt is inkább elszórt megjegyzésekből, utalásokból. Ezek nem mindig voltak hízelgők, különösen a rudbeckianizmus miatt: „ha a’ Rudbeckianismustol épen úgy nem írtóznám, mint Révai azt szereti, azt mondanám, hogy a’ Gyarmatiban lévő Fenni szók közt keresd a’ Cseke értelmét”.²¹ Viszont az *Új szók* című 1824-es recensióban Révai már a nyelv filozófus mestereként azonosítható, Baróti Szabó Dáviddal párban (lásd erről: *Előszámlálása Révai és Új szók*). Az *Előszámlálása Révai* tehát még Kölcsey korábbi fenntartásait mutatja – különösen a rudbeckianizmus miatt –, azt az állapotot, ahonnet eljuttatja majd Révait, aki több, mint grammatikus, az elvekkel és történeti ismeretekkel rendelkező nyelvtudós paradigmatis példájához. A címmel ellátott kézirat tisztázott fogalmazvány, mégis a befejezetlenség és a műfaji átmenetiség érzetét kelti. A kivonatolás munkája itt is átfordulhatott kritikai reflexiókba (amint azt már korábban láttuk), mivel Révai Miklós értékelését követően a könyvének kivonatolása félbemaradt. Figyelemre méltó még, hogy a Révaival való számvetés időben a *DebrGramm* hibáival való számvetéssel esik egybe, azaz szinkron kritikai vizsgálatok után válnak megalapozottá a „romlott fejű Philolog”-usokkal kapcsolatos, a Verseyhy–Debreceni *Grammatika*–Révai viszonyrendszert illető kritikai megjegyzései.²²

Az 1816-os év elején Kölcsey Pesten is megfordult, amint azt Szemere Pál füzetében tett két rövidebb bejegyzése mutatja ([*Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múltaságokból*]; [*Jegyzések Taxonyi János Tüköréből*]), de a *Hazai és Külföldi Tudósításokból*, a *Múltaságokból*, illetve Taxonyi János könyvéből kijegyzetelt szavak már nem kerültek hasznosításra. Filológiai tárgyban levelezik Döbrentei Gáborral és Kazinczyval, örömmel konstatálva, hogy előbbi „megtért” táborukba.²³ Mivel a *Felelet* 1815-re végül nem érkezett nyilvános ellenírás, Kölcsey végleg felhagyott a második Antimondolatra való készüléssel.²⁴ Ehhez képest az ún. lasztóci levelek 1817-ből már a nyelvújítási pártosodás, a harcok, aktív neologizálás kritikáját adják:²⁵ az igen kemény,

20 RÉVAI Miklós, *Antiquitates literaturae Hungaricae*, vol. 1 (Pest: Trattner Mátyás, 1803), 1:35–39.

21 Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:441.

22 Uo., 1:438–439.

23 Lásd: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. május 11., in uo., 1:501. Lásd még: Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Cseke, 1816. május 11., in uo., 1:498–499.

24 Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. november 21., in uo., 1:526. Az ellenük „vitézlett” Ifjabb (Pettényi) Gyöngyössi János művéről nincs tudomásunk. Vö. uo., 1:1014. A Szatmár vármegyei kálvinista nemesek kéziratban maradt ellenpaszkvillusáról lásd: H. Kiss Kálmán, „A Mondolatperhez: Egyvelges Levelek. Összeszedte Megyefi Ignác”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 6, 6. sz. (1896): 473–482.

25 Ebben az elmondottakon túl közrejátszhatott Kazinczynak Ruszek József apátal és Kisfaludy Sándorral folytatott levelezésének nyilvánosságra kerülése, Helmecci Mihály neológiai értekezésének megjelenése Berzsenyi Dániel 1816-os verseskötete előtt. Lásd: *Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencnek Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos leveleik*, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Oct. Hung., in *A magyar nyelvújítás dokumentumai 1810–1830*, szerk. DEBRECZENI Attila, válogatta, digitalizálta CZIFRA Mariann, hozzáférés: 2020.06.15, http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_376_o.

Kazinczyval szakítást hozó egyik levél summázata vészjósló: a neologizmus immár az a gonosz erő lett a magyar literatúrában, amelynek még a nevét is el kell törölni:

Én a' múlt telet Pesten töltém, Litteratoraink közül többeknél megjelentem, a' tudományos gyűjteményt redigáló gyűléseken ott voltam, 's alkalmam volt látni 's megitélni, miben feküdjének a' Litteraturai dolgok. Most minden Ember másképen ír mint ezelőtt írtak, az igen természetes. Új Ideák, új philologiai vizsgálatok, 's új következtetések. A' nyelv maga meghatározta a' maga pályáját, 's maga meghatározza egykor ezen pályának végcélját 's korlátjait is, 's valamint zúgolódás nélkül lett a' halálnekből halálnak úgy lettek volna a' mostan kezdődő változások is minden láрма nélkül szokottakká, vagy ismét elfelejtettek volna, minden láрма nélkül, örökre. A' változásokat, mellyek magokban jöttek 's előmentek volna, nagyon kiismertetni, siettetni, 's végre **oltalmazni**, 's nekik **nevet** adni, ez a' mi a' dolgot elrontotta. Már most ott áll túl a' dunán a' hatalmas (pénzzel és számmal) klub, kik nem vesznek könyvet ha benne jota van; kik az Universitas Typographiája Factorát pénzzel meg vesztegették, hogy minden jotás imádságos 's énekes könyvet ypsilonnal nyomtattasson; kik Abauj Vmegye Universitásához kérelmet akartak küldeni, 's azt kicsinálni hogy közönséges végzés által Kazinczynak az Írás megtiltassék. 'S mind ezen, 's több bohóságok csak azért, mert ezek a' szerencsétlen nevek jotista, ypsilonista, Neolog, Neologismus ('s Isten tudja még mi?) feltaláltattak, 's oltalmaztattak. Ebből az a' rosz is lett, mert a' haladni nem akarók még inkább vagy rettegők, vagy makacsokká lettenek, a' haladni akarók pedig a' természetes határokon túl csapongtanak, 's a' jó, jámbor olvasó, vagy néző soha sem tudja mit tegyen, 's mihez tartsa magát? Íme, ott áll Berzsenyi új és az elsónél rozszabb kiadása előtt a' Kalaúz értekezés, 's mind az a' mi Neologismusnak neveztetik, ez által érdem szerént vagy érdemtelenül nevetségessé kezd lenni. Cui bono? ezt kérjük mindnyájan. Változni kell a' nyelvnek? azt minden tudja, 's miért azt itt Helmecczinél száz író pusztá szavaival, mint valamely jegyző könyvben összevissza írva olvassunk? Minden azért perel, hogy ezek vagy azok a' változások jók e? 's miért? Helmecci ezer új szót össze írt. Mi következik onnan? Hogy új szók vagynak? Igen is, de ha jók-e? ez volt a' legelső kérdés is. Mert ha jók azok ott Helmecczinél, jók e a' Barczafalviéi is, mellyeket többekkel együtt felhoz? Ha nem jók ezek, mi választja őket meg a' többiektől? Az egész értekezés nem mond egyebet, hanem hogy változás van a' nyelvben. 'S azért van e tehát, mert van? Azért van e jól, mert van? Íme e volna a' rettenetes nevetséges következtetés, ha másként abban az értekezésben következtetés van. Nem haragszom Helmecczire, még azért sem hogy Jegyzőkönyveinket gondatlanul kiperédálta, 's ítéletem ez volna értekezéséről, ha azt Szemere Pali, vagy éppen Uram Bátyám írta volna is. De annyira ment a' dolog, hogy a' Neologismus' Apológiáját éppen úgy kelljen nevetnem, mint a' Schwartner ellen vitt gondatlan támadásokat, vagy is inkább értek boszankodnom, mert e' miatt a' Litteratura szenved, 's terheltetik. Irni

A kéziratok történetéről lásd: CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2013), 59–75 („Egy alig ismert paszkvillus: Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferenc és Ruszek József levelezése”). Lásd: HELMECZI Mihály, „Értekezés az úgy nevezett Újításokról a' Nyelvben”, in BERZSENYI Dániel, *Versei*, kiadta HELMECZI Mihály (Pest: Trattner János Tamás, 1816²), III–XLIX.

a' Neologismus ellen, ez az egy vala a' mit Szemerével a' harapódzó gonosz ellen gondolánk, de legjobbnak hisszük még is azt, hogy az a' név töröltessék-el, soha egy szó a' nyelvnek ezen oldaláról ne tévessék, 's ingerlés által a' factiok ne gyúlasztassanak.²⁶

Kölcsey alaptézise, miszerint „a nyelv meghatározza a maga pályáját”, a nyelvi változások pedig önmaguktól is végbemennek, az 1814-es év philologiai munkáinak azon a belátásán alapult, amelyre Kölcsey Kolbe olvasása kapcsán a nyelv természetét illetően tett szert.²⁷ A nyelv változásainak erőltetése végletes pártosodáshoz vezetett az országban, a neológia elméletének eredménye pedig egyetlen mondatban is összefoglalható: *a nyelv változik*. „Íme e volna a rettenetes következés” – írta Kölcsey nem kevés keserűséggel. Mindezért az ostoba bűnökért a neológia egykori apologétája, Kölcsey Ferenc, immár a neológiát, annak kitalálóját (Kazinczy Ferencet) és képviselőit (mint például az egykori barátot, Kölcsey jegyzeteit ellopó, azt ész nélkül „kiprédáló” Helmeczi Mihályt), mint a „harapódzó gonosz” erőit szinte a pokolba kívánja, végérvényesen felhagyva a philológiával. A lasztóci levelekben megfogalmazódó, Szemere Pál által is jól ismert vélemény talán közrejátszott abban, hogy Kölcsey fő neológiai disszertációja, a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* végül nem jelent meg az első életműkiadásban (MM1). (A kézirat eltűnésére mindez persze akkor sem magyarázat, erről lásd majd: *Kölcsey filológiai tárggyú kéziratjai* című fejezetet.)

3. A péceli időszak után (1823–1824, és 1832–1836)

3.1 Recenziók az *Élet és Literaturá* számára

Kölcsey aktivitása a Szemerével közösen tervezett *Minerva*, majd végül *Élet és Literaturá* (*ÉLit*) címmel megjelenő folyóiratuk előkészítése kapcsán növekedett meg 1823-ban. Szerkesztőként úgy határoztak, hogy minden megjelenő szöveghez kritikai reflexiót (recensio) is fűznek. Szemere az *ÉLit* első száma kapcsán ezért több kritika megírására is felkérte Kölcseyt, amelyek közül kettő volt philologiai tárgyú. Ennek eredményeképpen készült el 1824-ben az *Új szók* címen végül csak 1833-ban, a *Muzáronban* megjelent írás,²⁸ illetve egy el nem készült recensio tervezete [*A Nyelv-mívelésről*]. Mindkét írás már jóval a Kazinczyval való szakítás, az ún. lasztóci levelek után készült, de éppen egy Kazinczyval való újabb konfliktus, az ún. Iliász-pör idején. Az *Új szók* Kazinczy egykori pályáirása apropóján, a recensio-tervezet pedig Szemere Pál egy el-

26 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. június 11., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:567–568.

27 „Hidd el nekem, a' nyelv maga meghatározza magát [...] Én Kolbeval tartok: mert azt kívánja a' nyelv' természete”. Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3., in *uo.*, 1:372–373.

28 Szauder József ezt az írást is a *Jenisch' pályairata* közelébe teszi (*A' szókurtitáshoz és A' szósármaztatáshoz* hasonlóan), annyiban nem alaptalanul, hogy a szöveg alapgondolata valóban erősen köthető ahhoz a koncepcióhoz, amely 1814–15-ben érlelődött Kölcseyben. Lásd: KÖLCSEY Ferenc, *Összes művei*, kiadta SZAUDER József és SZAUDER Józsefné, 3 köt. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960; a továbbiakban: KÖLCSEY, ÖM2), 1:1316.

veszett pályamunkájáról készült. Mindkét írás letisztultan mutatja a neológiával és a philológiával már felhagyott Kölcsey véleményét, amelyben immár az egykori ellenfelek, így Verseghy Ferenc is mérsékeltebb megítélést kap, és a lasztóci levelekben tapasztalt mérsékelt megfontolásokat láthatjuk viszont a tervezetben is a neológiát illetően. Az *Új szók* elkészítése előtt, még 1823 februárjában Kölcsey Bayle-olvasása és ki-vonatolása közben két jegyzetet is készített (*A' Nyelv változásairól*, illetve *Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára*), amelyek a kritika érv- és ismeretanyagának forrásául szolgáltak.

3.2. A Magyar Tudós Társaság szolgálatában (1832–1837)

Kölcsey kései filológiai tárgyú munkái (a politikai pályafutása kapcsán a magyar nyelv ügyében tett megnyilvánulásait nem számítva) az újonnan alapult Akadémia felkéréseihez kapcsolódtak.²⁹ A vidéki rendes tagok közé választását Kölcsey a neológiai viták intézményes és egyértelmű lezárulásaként fogadta: „S mint csudálkozám el, midőn magamat az oppositio' legerősbeivel együtt ott [ti. a Tudós Társaság listáján] lelem! Ohajtanám, írná meg, mi eszközölte ezen választást, mely a' neológismus' triumphusát illy országosan megállapította?”³⁰ Kölcsey előbb a nyelvtudományi műszavak gyűjtésére kapott megbízását teljesítette, de egyedül a *DebrGramm*-ból gyűjtött mesterségszavakat (a többiből, mint a *Dayka élete*, *Felelet a Mondolatra* stb., nem). Valójában mindez már nem érdekelte. Az Akadémia számára gyűjtött és leadott nyelvészeti műszavakat tartalmazó jegyzékének kézírata (Mesterségszavak a *Debreczeni Grammatikából*, 1832) nem ismeretes. A politikai szerepvállalásához kapcsolódó jogalkotás nyelvi kérdései viszont annál inkább foglalkoztatták, hiszen önként ajánlotta fel, hogy törvénytudományi szakszavakat gyűjtsön. Gyűjtését (*Műszavak a' történettudományban*, 1832) a később megjelenő *Törvénytudományi Műszótár* hasznosította. Az Akadémiai számára készített bírálatai között is voltak filológiai tárgyú írásai (1836: *Vélemény nyolc vígjátékról és hat filológiai pályírásról*; 1837: Váradi János: *A Világ eredeti nyelvéről*). Ezekben a gyökszóelmélet kapcsán az egyébként igen népszerű, de filológiailag megalapozatlan etimologizálást és az áltudományos vizsgálódást bírálta. Váradi János könyvéről írva Kölcsey (a *Történetnyomozás* című 1833-as tanulmánya után, amely pontosan bemutatta az áltudományos fikció természetrajzát) kifejtett részletességgel adja a rudbeckianizmus kritikáját.³¹ Kölcsey szerint az inkább történeti semmint (nyelvésze-

29 Erről lásd: MEZEI Márta, „Kölcsey és az Akadémia”, in „A mag kikél...”: *Előadások Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulóján*, szerk. TAXNER-TÓTH Ernő, 82–95 (Budapest–Fehérgyarmat: A Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában kiadta a Kölcsey Társaság, 1990).

30 Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak, Nagykároly, 1830. december 15., in KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés: 1820–1831*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, 5 köt., Kölcsey Ferenc minden munkái 7 (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 2:312.

31 KÖLCSEY Ferenc, Váradi János: *A Világ eredeti nyelvéről*, Cseke, 1837. január 10., in KÖLCSEY, ÖM2, 1:751–753. A bírálat miatt az értekezés nem is került kiadásra. Lásd MTT Főtitkári iratok, 1837. év, 2. szám. 190. Idézi: VISZOTA Gyula, „Kölcsey Ferencz ismeretlen akadémiai dolgozatai: Második közlemény”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 24, 3. sz. (1914): 354–368, 361.

ti) filológiai munka első állítása (ti. „A Magyar nyelv a világ első és eredeti nyelve”) a mű egészét jellemzi. „Mit ér az egész értekezés? azt már maga a bebizonyíttatni akart állítás gyaníttatja. Vastag rudbeckianizmus, és nem egyéb.”³² A vastag (értsd: primitív) rudbeckianizmus felismertető jegye és egyben alapvonása a *petitio principii*, a bizonyítandó állítás igaznak feltételezésével igazolt következtetés. A logikai hiba Váradi esetében ráadásul csekély, a szakirodalmat nem ismerő olvasottsággal (olvasatlansággal) párosult, a fiktív etimologizálással pedig azt kívánta bizonyítani, hogy „Az Ótestamentumban előforduló nevek, csak magyar nyelven érthetők, p. o. *Paradicsom*, zsidóul: *Pardes*, azaz a magyar *pár-disz*. *Kain*, magyarul *Kaján*. *Izmael* magyarul: *Isten ma él*. *Eliázér* magyarul: *Elő ez erő* stb., stb.” A kreatív etimológiai névmagyarázat merész histográfiai következtetései Kölcsey összefoglalásában így hangzanak:

Az Ótestamentumi iratok a babiloni fogság után Esdrás által készültek; s készültek azon eredeti Káldi (az az magyar) iratokból, melyek a perzsa birodalom levéltáraiban tartattak. Ezen eredeti iratokat másoltatta Attila, ki Mediának (Mádnak) is fedelme volt; és ismét ezen lemásolt iratokból toldozta, (némely rontásokkal és kihagyásokkal) Thuróczy a maga Krónikáját. Ezen Krónika tehát az Ótestamentomot megelőző hiteles iratok rezultátuma; tehát annak hinni kell. S mivel az azt tanítja, hogy a magyarok Nemróttul erednek; Nemrőt pedig az eredeti nyelv birtokában volt: tehát stb.³³

Az 1830-as évekből származó írás kapcsán is egyértelműen kijelenthető, hogy Kölcsey a „képzelt történeti, etimológiai nyelvészet”-re is értette (az 1830-as években bizonyosan) a „rudbeckianizmus” kifejezést, ami a dilettáns történeti-nyelvészeti áltudomány megnevezése volt a szótárában. Olyasmi, amelynek sem elméleti előfeltevései, sem vizsgálati módszerei nem teszik lehetővé, hogy releváns, vitaképes, komolyan vehető eredményeket produkáló tudományos diskurzus lehessen. Kölcsey számára a korábban ezzel a jelzővel illetett *északi* (finnugor) nyelvrokonsági paradigma is kívül esik a tudományos filológia hatókörén, Révai Miklóst kizárólag emiatt bírálta.

4. Összegzés

Kölcseynek az 1810-es évek közepén folytatott filologizálása és a neológia ügyének képviselete, ennek megértése nehezen választható el a 19. század második évtizedében pártosodást okozó, tartós felekezeti konfliktust előidéző nyelvi háborútól,³⁴ a nyelvújítási vagy neológiai diskurzus hatalmi tétellel rendelkező egykorú kontextusától. Mindez olyan összetett identitás- és közösségképző diskurzusként is leírható, amelyben a nyelvkérdésre adott eltérő reflexiók az egyre inkább önállósodó nyelvtudományi, il-

32 KÖLCSEY, ÖM2, 1:751.

33 Uo., 751–752.

34 Ami Toldy Ferenc irodalomtörténete nyomán „nyelvújítási harcként” kanonizálódott. Vö. TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégebbi időktől a jelen korig: Rövid előadásban: 1864–1865* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987), 196–197.

letve (szép)irodalmi gondolkodás szembenállását, eltérő autonómiatörekvéseik belső feszültségét is megmutatták. Mindez véglegessé tette a grammatika és a literatúra szétválását a magyar literatúra önállósodási folyamatában, előkészítve az irodalom új funkcióját is az idővel nemzeti üggyé váló nyelvkérdés kapcsán, mivel a nyelv, az új hagyományközösségi identitásformálás legjelentősebb eszközeként, leginkább az irodalom (szépliteratúra) által terjeszthető formában lehetett hatékony.³⁵ Margócsy Istvánnak a Révai–Verseghy vitát elemző tanulmánya arra a pillanatra hívja fel a figyelmet, amelyben a látszólag tisztán nyelvi, nyelvészeti kérdések vitája során a nyelvi és irodalmi kérdések egymást rendre átmosó jelenségei immár feloldhatatlan problémaként jelennek meg a 18. század utolsó harmadában.³⁶ A korábban még osztatlan nyelvszemléletben a „[...] literátor – azaz a nyelvet anyagként alkalmazó – tudós író e körben azonos a grammatikát életre keltő – nem egy esetben ténylegesen megfogalmazó – nyelvtudóssal: akit *írónak* (literátornak) tekintenek, az fogalmából következően *nyelvésznek* is számít s megfordítva.”³⁷ Ugyanakkor, ahogyan Margócsy jelzi, ez a még „osztatlan nyelv- és irodalomszemlélet” (s az igen régi múltra visszatekintő literatúrafogalom) éppen ebben az időben éli válságát Magyarországon, hogy majd a 19. század első évtizedeinek során (az ellenségeskedést felváltó közöny állapotában) a nyelvtudomány és a szépirodalom nyelvhez való viszonya teljesen elszakadjon egymástól.³⁸ A literatúra eme kettéválásában egymással szembe kerülő tudós (nyelvész) és poéta (azaz a nyelvművész³⁹) nyelvszemléletében ugyan már nem a nyelv instrumentális, hanem annak szubsztanciális, a „beszélő közösség nemzeti létének *jele*”-ként látott felfogása lesz az uralkodó, de a nyelvi megnyilatkozások vizsgálatában mégis alapvető különbséget mutatnak majd. A nyelvtudomány önmeghatározási folyamatában a beszélő közösség nyelvi kompetenciájának, egy idealizált nyelvállapot adottságainak (grammatikai ideálnak) a tisztázása és *megállapítása* (és persze abszolutizálása) kerül szembe a szépirodalom nyelvi autonómiatörekvéseivel, amely a nyelvnek éppen az irodalmi (szubjektív, ízléshez kötődő szabad) használatban megmutatkozó *különös* (ezért grammatikailisan rögzíthetetlen) képességeire alapozódik, elkülönítve így egymástól a költői nyelvhasználatot a mindennapi beszédétől. A tudományos grammatika (a szótárkészítéssel és a grammatizálással) a nyelv olyan leírásában volt érdekelt, amely tisztán nyelvtanilag elképzelt alapszerkezetet adott; ezt nevezte Kölcsey flexiós szemléletnek. Módszereik tartózkodtak a nyelvi változatoktól, változásoktól, eliminálva a szinkrón és diakrón jellegű nyelvi mozgásokat. Az új literatúra képviselői (Kazinczy, s nyomdokain Kölcsey is) ezzel szemben a szavak alkotásának szabadságát hangsúlyozták, nyelvreírásukban

35 Az állam- és a hagyományközösségi szemléletmódokat leváltó hagyományközösségi paradigmáról lásd: S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban* (Budapest: Balassi Kiadó, 2005).

36 MARGÓCSY István, „A Révai–Verseghy-vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai”, in *Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc és MARGÓCSY István, 26–34 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990).

37 Uo., 27.

38 Uo., 27, 34.

39 Vö. [A *Nyelvmívelésről*] című írás első mondatában is: „Az első és utóbbi kor Litterator. Nyelvművésze”.

pedig a költők nyelvteremtő jogát, akik egyedül képesek ez által új ideák létrehozására. Talán triviális rögzíteni: Kölcsey magát íróként, költőként identifikálta, filológiai tanulmányai az írói neológia elsőbbségének képviselésével összefüggve ezért is tűnik magától értetődőnek. Kölcseyt önmagában a nyelvtudomány, vagyis az, amit ekkor a grammatika jelentett, nem érdekelte. A magyar nyelv eredetének, rokonságának kérdésével nem foglalkozott, áltudományosnak tartotta az etimologizálás (gyökszóelmélet) reflektálatlan, azaz történetietlen és elveket nélkülöző alkalmazását, a többértelmű philológiát az írói nyelvalkotás szerepével összekapcsolva kívánta a literatura számára kisajátítani. De jóformán ez is csak addig volt számára fontos, amíg ez a választott szellemi közösséget szolgálta: ennek megbomlása után a neológiai háborút a maga részéről 1817-ben lezárta, ezzel együtt végleg felhagyott a nyelvtudomány rendszeres tanulmányozásával is.

Kölcsey filológusi szerepvállalása beilleszthető abba a Margócsy által is leírt folyamatba, amelyet az új literatúrakoncepció képződése, a nyelvtudományi szemléletmód önállósodása, a nyelvhez való korábban osztatlan nyelv- és irodalomszemléleti viszony immár végérvényes szétválása jelent. Elvei kialakításában (Szemere Pál és Kazinczy Ferenc nyilvánvaló hatása mellett) Révai Miklós grammatikája,⁴⁰ valamint elsősorban a kortárs német nyelvtudomány: Daniel Jenisch áttekintő munkája,⁴¹ a nyelv természetét, annak képezhetőségét (Bildsamkeit) illetően pedig még id. Karl Wilhelm Kolbe műve volt rá hatással.⁴² Az igazán nagy munkát, egy korszerű „magyar grammatika” megalkotását barátjával, Szemere Pállal közösen tervezte elvégezni. A munka – nomen est omen: „Philologiai Töredékek” – sohasem valósult meg, Szemere egyedül nyelvészkedett tovább. Kölcsey döntése mögött szociális (kénytelen volt Csekén maradni, nem folytathatva kizárólagosan értelmiségi pályát), és elvi okok (a neológia okozta káros pártosodás és a nyelv útjába való szükségtelen, erőszakos beavatkozás) egyaránt fellelhetők. Mindenesetre az 1814-es év, vagyis a péceli időszak a mintegy húsz évvel később fogalmazott önéletrajzi levél távlatából is a filologizálás kitüntetett időszakának bizonyult. Paradox jelenséggént értékelhető, hogy eredeti filológiai disszertációja, a *Criticaei Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című írás sohasem jelent meg, míg egy kortárs német filológus szellemi termékének „lényegre törő és arányos” összefoglalása, a *Jenischből való Jegyzések (Jenisch' pályairata* címen) került nyelvtudományi munkáinak élére.

A hatástörténet tréfája, hogy a komoly tudósi munkája helyett egy botrányt okozó, bohóságként értékelt mű, azaz a *Felelet a' Mondolatra* révén vált szerzőként először is-

40 RÉVAI Miklós, *Elaborator Grammatica Hvngarica*, vol. 2 (Pest: Trattner Mátyás, 1806).

41 DANIEL JENISCH, *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, nahmentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen; Polnischen, Russischen, Liththauischen. Eine von der Königl. Preufs. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin*, *Diversi lingues homines* (Berlin: Friedrich Maurer, 1796).

42 KARL WILHELM KOLBE, *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie*, 2 Bände (Leipzig: Reclam, 1806–1809). A Kölcsey-filológiában leginkább Kolbe feldolgozása várat magára.

mertté. Mindmáig, ha a magyar nyelv megújítása kapcsán vállalat szerepe szóba kerül, jobbra csak ez a Szemere Pállal közösen írt munkája említődik, vizsgálatlanul hagyva és ezzel elfelejtetve a magyar humor és a romantikus ironia történetének egyik nagyszabású teljesítményét. A szakirodalomban kevés szó esik Kölcseyről mint filológusról.⁴³ Miközben Kölcsey és a magyar nyelv ügye és védelme ismerős, közkeletű szólammá válik a reformkort követő recepcióban, valójában kevés fogalmunk van arról, mit is gondolt ténylegesen a tudós Kölcsey Ferenc a magyar nyelvről. Kölcsey Ferenc nyelvtudományi (filológiai) tevékenységének átfogó vizsgálata, eme tevékenységének az 1800-as évek első harmadában a magyar nyelv eredetéről, megújításáról és természetéről folytatott tudományos diskurzusokban való elhelyezése a magyar irodalomtörténetírás adósságainak egyike.

FÜGGELÉK

II. Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai

Kölcsey kéziratainak két bemérési pontja adható meg: az egyik az 1839-es átvételi jegyzék, amelyet Heckenast Gusztáv, az MM1 kiadója adott az általa átvett, Kölcsey hagyatékát képző kéziratokról. A másikat a közgyűjteményekben ma ismert fellelhető kéziratok jelentik. Az alábbiakban Kölcsey filológia tárgyú kéziratait vesszük számba.

A Kölcsey-kézirathagyaték történetét Szabó G. Zoltán foglalta össze, elsősorban a versekre figyelemmel.⁴⁴

1. A kéziratok hagyaték felmérése

1. 1. A hagyatéki jegyzék

Kölcsey halála után az Akadémia elhatározta, hogy kiadja Kölcsey Ferenc összes műveit. Szemere Pált bízták meg azzal, hogy vegye fel a kapcsolatot az örökösrel, Szuhányi Josephine-nel, és gyűjtse be Kölcsey kézirathagyatékát, hogy megindítható legyen műveinek első posztumusz összkiadása, azaz az MM1. A Csekéről 1839-ben a kiadó Hecke-

43 Lényegében csak a kevés számú publikus szövegre és a *Felelet* 1815-re reflektálva, vö. például az 1960-as gyűjteményes kiadást (KÖLCSEY, ÖM2) sajtó alá rendező Szauder József monográfiáját: SZAUDER József, *Kölcsey Ferenc* (Budapest: Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955), 36–39. A kevés kivétel egyike (Csetri Lajos és Gyapay László korábban idézett munkái, és Pap Károly mellett) Rohonyi Zoltán, aki röviden reflektál Kölcsey 1815-ös leveleire, amelyekben a „meggyőződéses neológia” kijelentései szerint „a szerves fejlődés korszerű történetfilozófiai elvének alkalmazására vallanak.” Vö. ROHONYI Zoltán, *Kölcsey Ferenc életműve: Kismonográfia* (Kolozsvár–Napoca: Dacia Könyvkiadó, 1975), 63.

44 Lásd: SZABÓ G. Zoltán, *A kézirtól a kiadásig: Kölcsey Ferenc verseinek szöveg-hagyományja*, Irodalomtörténeti füzetek 144 (Budapest: Argumentum Kiadó, 1999), 12–56, különösen 25–38.

nast Gusztávhoz Pestre küldött kéziratok 10. csomójának leírásában (általunk vastag-
gal kiemelve) láthatóak Kölcsey nyelvészeti tárgyú írásai:

10dik Csomó: *a.* A T. társaság' folyóírásának alaprajzára nézve kirendelt küldöttség alá-
zatos véleménye, – *b.* Poéma dramaticum, – *e.* egy vers: *Mi legyen egy sóhajtság* – , – *d.*
1832-ben kijött versei, – *e.* Egy értekezés; kezdete: *Jó lenne talán megvizsgálni...* két ív, – *f.*
egy értekezés; kezdete: *Az Élet és Literatura' Redactiója...* – *g.* különbfélék 14 és ½ ív, – *h.*
Töredékek 10 ív, – *i.* 4 ív, – *k.* Készületek a' Kazinczy' műveinek recenziójára 1 és ½ ív, –
l. Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állí-
tásainak, – *m.* deákul egy ív, – *n.* Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbításáról
4 és ½ ív a' régi halottas beszéd' másolatával, – *o.* A szókurtitásról és több külön-
félék **14 és ½ ív,** – *p.* Egy értekezés; kezdete: *A Leviáthán' híres írója* ½ ív, – *q.* Egy Sonett:
*Szelid halom...*⁴⁵

Az 1839-es átvételi jegyzék alapján öt tétel azonosítható csaknem cím szerint a kéz-
iratcsomóból:

- 1) Rövid Lajstroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak
- 2) Rövid lajstromok, a' Cons. Aranka György Grammat. hibáinak, az Erdélyi Tár-
saság' Első Kötetében
- 3) Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról
- 4) Halotti beszéd [„Latiatuc feleink”] másolata
- 5) A' szókurtitásról

Szemere Pál ígéretet tett a kéziratok örökösének, Szuhányi Josephine-nek, miszerint
a kéziratokat lemásolják és „az eredeti irományokat” visszajuttatja. Ez feltételezhető-
en meg is történt,⁴⁶ habár nem maradéktalanul, amint azt látni fogjuk. Szuhányi halá-
la után a kézirati hagyaték részben az MTAK Kézirattárába, a PIM-be és az OSZK Kt.-
ba került.⁴⁷

Az MM1 IV. (1842) és V. (1844) kötetekben a következő nyelvtudományi munkák je-
lentek meg:

- 1) Jenisch' pályairata (MM1 IV. kötet)
- 2) A szókurtitásról (MM1 IV. kötet)
- 3) A szószármaztatásról (MM1 IV. kötet)
- 4) Felelet a Mondolatra (MM1 V. kötet)
- 5) Új szók (MM1 V. kötet)

45 SOLT Andor, „Kölcsey halála és hagyatéka”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 48, 4. sz. (1938): 375–393, 392.
(Kiemelések: O. Cs.)

46 Vö. SZABÓ G., *A kézirattól a kiadásig*, 24, 35.

47 Uo., 35–38.

A hagyatéki jegyzék cím szerint azonosított 5 tételéből 1 jelent meg az MM1-ben (*A szókurtitátsról*). A hagyatéki jegyzék által cím szerint említett „Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állításainak” írás kiadására az MM1-ben nem került sor, a kéziratok visszakerültek az örököshöz, tőle később a közgyűjteményekbe, kézírata ma megtalálható az OSZK-ban (vö. 1.2. *A közgyűjteményekben található kéziratok*). A hagyatéki jegyzék által cím szerint említett „Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbításáról 4 és ½ ív a' régi halottas beszéd' másolatával” nem jelent meg az MM1-ben, ma a közgyűjteményekben sem lelhető fel (vö. uo.): ez a kézirat elveszett vagy lappang. Az MM1 *A' szókurtitátsról* mellett két olyan szöveget is kiadott (*Jenisch' pályairata, A' szószármaztatásról*), amelyeket az 1839-es átvételi jegyzék cím szerint ugyan nem említ, de amelyek a „több különfélék 14 és ½ ív” között lehetnek. Ezek a kéziratok vélhetően nem kerültek vissza az örököshöz, ma nem lelhetők fel a közgyűjteményekben (vö. uo.), valószínűleg a kiadás során elvesztek, ami azt feltételezi, hogy a szerkesztők – az előzetes ígérettel szemben – mégsem másoltatták le őket. A szövegkritikai vizsgálat alapján kijelenthető, hogy az MM1 a *Felelet a Mondolatra* és az *Új szók* szövegét azok első megjelenései alapján közölte újra, és nem kéziratból, vagyis eme szövegek kézíratai nem voltak a hagyaték 10. csomójában. Összességében kijelenthető, hogy Kölcsey életében (*Felelet a' Mondolatra* 1815; *Új Szók*, Muzáron, 1833), és halála után az MM1-ben nyomtatásban megjelent filológiai munkáinak kézíratai a nyomdai munkák során kivétel nélkül elvesztek.

1. 2. A közgyűjteményekben található kéziratok

A ma ismeretes nyelvtudományi tárgyú kéziratokat röviden lásd: IDŐRENDI ÖSSZEFOGLALÓ TÁBLÁZAT KÖLCSEY FERENC NYELVTUDOMÁNYI KÉZIRATAIRÓL

2. Az ismert kéziratokról

A kritikai kiadásban megjelenő, az MTA Kt., a PIM és a RGy állományában fellelhető kéziratokról az egyes szövegek jegyzeteinél szólnunk. Külön tárgyalást, részletesebb és együttes ismertetést az OSZK Kt Quart. Hung. 4361 jelzet alatt lévő állománya érdemel (kivéve az 1815-ben, Csekén keletkezett három szöveget), mivel ezek a kéziratok részét képezték annak a nagyobb kéziratgyűttesnek, amely 1814 nyarán és őszén keletkezett.

2.1.1. Az 1814-re datált kéziratok

1814. november 7-én Kölcsey és Szemere elhagyták Lasztócot: ezzel lezárult a Pécelen, Széphalmon és Lasztócon közösen folytatott philológiai munkájuk első szakasza. Az ekkor keletkezett philológiai írásaik egy bekötetlen csomóba (*kötet, diárium*) kerültek, és Szemerénél maradtak.⁴⁸ Ezt a kéziratcsomót Szemere Pál még 1814 végén vagy

⁴⁸ „Szabónak [...] philosophi dissertatiójára jegyzeteket írtam Lasztóczon; azok több írásaimmal együtt Palinál maradának [...]” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4., in KÖLCSEY,

1815 elején, feltehetően Helmeczi Mihályon keresztül Trattner János Tamáshoz juttatta, aki azt szerkesztőjére, Bilkei Pap Ferencre bízta azzal, hogy készítse elő a *Felelet* kéziratának kiadását. Kölcsey többször is megemlítette, hogy gyakorlatilag minden 1814 nyarán, Pécelen, Széphalmon és Lasztócon keletkezett kézírata Szemere Pálnál maradt 1814. novemberi elválásukat követően.⁴⁹ Szemere ígéretet tett Kölcseynek ezek visszaadására („nálam levő holmiaidat magam fognám általadhatni”⁵⁰), de mindez 1815. július elejéig nem történt meg. Erre Kölcsey utalt is a Kazinczynak írott levelében, miszerint *Debreczeni Új Énekes Könyvből* készített szójegyzéke és a *CritikaiJegyzetek* kézírata is még mindig „Pálnál vagynak”.⁵¹ 1815 nyarán megjelent a *Felelet* 1815, Szemere pedig szeretne volna visszakapni a philológiai dolgozatokat tartalmazó mappát, de Bilkei időközben elhagyta Pestet. A Bilkei hollétét illető nyomozása sikertelen volt, Szemere érezhető kétségbeeséssel írta Kölcseynek: „Az a’ kötet, mellyben Bohógyi ’s Jegyzéseink Illyésből, Gyöngyösiből, Faludiból ’stb. voltak, közel van az elveszthetéshez.”⁵² Nem sokkal később ismét erről írt: „Irtam hozzá [ti. Bilkei Pap Ferencnek], hogy ezen jegyzésekkel tele Diariumot küldje vissza, ’s nem kaptam választ.”⁵³ Kölcsey Kazinczynak is megerősítette ezt az információt („[...] azt írál Palink, hogy [...] az Antimondolat’ kézírata más hasznosb philológiai jegyzetekkel együtt nála [ti. Bilkei Pap Ferencnél] vagynak”), de Bilkei Pap Ferenc hollétét illetően maga sem jutott eredményre.⁵⁴ A kutatás végül sikerrel járhatott, mert a kéziratcsomó 1816 vége, 1817 eleje körül visszakérült Kölcseyhez, amint ezt (a hagyatékban maradt kéziratokon túl) Szemere levele bizonyítja, amelyet a nyomozás után egy évvel írt, és amelyben már hivatkozik ezekre: „Lássd Jegyzéseinket a’ Bekötendő Papirosok között ’s ird ki [...] Próbáld kidolgozni [...] ’s a’ szükségeseket add hozzá a’ jegyzéseinkből. Bár egészen kidolgoznád!”⁵⁵

Az 1814-ben keletkezett „jegyzésekkel tele Diarium” tehát bizonyosan tartalmazta a „Bohógyi”-ként, illetve „a’ levelek Gedeonhoz”-ként megnevezett *Feleletet*. Továbbá a Szemere által „Jegyzéseink Illyésből, Gyöngyösiből, Faludiból”-ként említett *Az idegen Phrasesekkel való életről* című írást. Továbbá a *CritikaiJegyzeteket* és a *Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből* mintegy 2 ívnyi szójegyzékét is. Ezen túlmenően valószínűsíthető, hogy minden más 1814-ben keletkezett kézirat is itt volt megtalálható. Közben Szemere és Kölcsey 1814-es filológiai jegyzetei Bilkeinél voltak, azokat, elsősorban az *IdegenPhrasesek*-et, Helmeczi Mihály is felhasználta, amint az a Berzsenyi Dá-

Levelezés, 1:346. (Kiemelés: O. Cs.); lásd még: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22., uo., 1:357.

49 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4., in uo., 1:346.; Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22., in uo., 357.

50 Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1815. március 10., uo, 1: 362.

51 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., uo, 1:396.

52 Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. február 24., in uo., 1:461.

53 Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. április 15., in uo., 1:484.

54 Egy ideig azt hitte, hogy Szatmárra költözött: Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. február 24., in uo., 1:462.; illetve: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencknek, Cseke, 1816. április 25., in uo., 1:486.

55 Szemere Pál Kölcsey Ferencknek, Pécel, 1817. február 9., in uo., 1:538, 539.

niel verseinek második, 1816-os kiadása elé írt *Kalaúz értekezésében* látható.⁵⁶ Mindez Kölcsey figyelmét sem kerülte el: „Nem haragszom Helmeccire, még azért sem, hogy Jegyzőkönyveinket gondtalanul kiperédálta [...]”.⁵⁷ Eme „kiprédálás” egyik nyoma fellelhető *Az idegen Phrasesekkel való életről* kéziratán, Helmeczi rájegyzéseként. A „kiprédálás” a tanulmány elején pontokba szedett koncepció átvételét és a forrásul szolgáló archaikus szóanyag (vö. *IdegenPhrasesek*) lábjegyzetekben történő argumentációs felhasználását jelentette Helmeczi részéről, továbbá a K. W. Kolbe hivatkozás (*Jegyzések Kolbe, KivonatKolbe*) szintén Kölcseytől származhatott. Helmeczi a koncepcióalkotást és a forráskutatást tehát megtakarította magának. (Ponori Thewrewk József nem véletlenül írta ezt 1834-ben, Szemere Pál szóbeli közlésére hivatkozva: „A’ szelídérzésű Szemere Páltól tudom, hogy ő ’s szeretett barátja Kölcsey együtt készítették eredetiképen a nyelvbeli Ujításokról azon értekezést, melyet Helmeczi Mihály némelly megtoldásokkal a maga neve alatt kiadott a Berzsenyi Dániel versei előtt.”⁵⁸) Szemere Kölcseynek adott válasza arra mutat, hogy az 1814-ben és 1815-ben keletkezett kéziratok közül kettő (*JegyzésekJenisch, [Jegyzések Varróból]*) bizonyosan az ő használatában volt ekkor, habár az nem tudható, mikor kerültek hozzá: „Mihelyt melegebb lesz, a’ könyves szobámban felkutatom a’ Varróban és Jenischben való Jegyzeteidet, ’s felküldök mindent.”⁵⁹

2.1.2. Az 1815-re datált kéziratok

Az 1815-re datált három kézirat (*LajstromDebrGramm, LajstromAranka, RévaiGramm*) szintén 265×210 mm méretű, egykor feltehetően összefűzött fóliókra készültek, de más bordázatú, vékonyabb papírra íródtak, világosabb barna tintával. A *GrammSzójegyzetek* egykor feltehetően szintén összefűzött 265×210 mm fóliókra készült, de e fóliók papírja durvább az előzőekhez képest (vagy megviseltebb), bordázat alig észlelhető. Ezek a kéziratok haláláig Kölcsey birtokában voltak, a hagyaték részeként kerültek Pestre, majd vissza az örökshöz.

2.1.3. JegyzésekSzemere 1816.

Kölcsey eme jegyzetei Szemere Pál birtokában voltak, így kerülhettek ama bekötött füzetbe, amely az ő jegyzeteit tartalmazza.

56 Vö. HELMECZI, *Értekezés*. Lásd még Helmeczi tanulmányáról és fogadtatásáról: BERZSENYI Dániel, *Költői művei*, kiad. MERÉNYI Oszkár, Berzsenyi Dániel összes művei: Kritikai kiadás, 3 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 1:205–215, 214.

57 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. június 11., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:568.

58 PONORI THEWREWK József, *Velenczei Szappanpor az Uj Magyarok’ számára* (Pozsony: Belnay örökösei, 1834), 181.

59 Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 2:352.

3. A nem ismert, elveszett vagy lappangó kéziratokról

3.1. A nyomtatásban megjelent írások kéziratai

Kölcsey életében két nyelvtudományi munkája jelent meg, a *Felelet a' Mondolatra* (1815) és az *Új Szók* (Muzárion, 1833). A *Felelet* kézirata több más, egyéb filológiai tárgyú jegyzettel együtt került a szöveget kiadó Trattner kezébe, tőle pedig a szöveggondozást végző Bilkei Pap Ferenchez 1815 elején. Az egyéb jegyzetek végül 1816-ban visszakérültek Kölcseyhez (erről lásd: *Az ismert kéziratokról*), amelyek között a *Felelet* kézirata bizonyosan nem lehetett ott, mivel arra később levelezésében sem a szerzőpáros nem utal, sem a hagyatéki jegyzék nem említi meg. (Kizártnak tartjuk, hogy a hagyatéki lista cím szerint ne említette volna ezt a szöveget, illetve terjedelmileg sem fér bele a „különfélék” 14 és fél ívébe.) A *Felelet* kézirata nagy valószínűséggel az 1815-ös kiadás során veszett el. A kéziratnak, vagy a kézirat egyik fogalmazványának egyetlen, a *[Debreczeni levél]*ből Kölcseytől származó autográf sorát ismerjük, amelyet a *GrammSzójegyzetek* tartalmaz. Az MM1 a *Felelet* 1815-öt vette alapul és nem kéziratot: a szövegkritikai vizsgálatok (az alapvető ortográfiai eltérések mellett) a durva hibák utólagos, de nem következetes korrekcióját mutatják, továbbá azt, hogy a szerkesztők a szerzőpáros által kifogásolt kihagyásokat nem illesztették vissza, teljesen elhagyva a görög idézeteket is. Az *Új Szók* címmel ismert szöveg kézirata 1825-ben került Szemere Pálhoz, ez alapján ő adta ki a *Muz* 1833-ban; az MM1 vagy eme kiadásból, vagy a Szemerénél még meglévő kéziratból történt. A szövegkritikai vizsgálatok alapján az előbbi lehetőséget tartjuk valószínűnek, mivel az eltérések alapvetően ortográfiaiak.

Kölcsey halála után az MM1 által a „Nyelvtudományi dolgozatok” között a IV. kötetben közreadott nyelvészeti tárgyú szövegek közül *A' szókurtításról* kézirata bizonyosan, a *Jenisch' pályairata*, és *A' szószármaztatásról* kéziratai pedig nagy valószínűséggel szintén a hagyatéki 10. csomójában, az „és több különfélék” között lehettek. Az MM1-hez felhasznált eredeti kéziratok eltűnése azért meglepő, mivel Szemere Pál ígéretet tett Szuhányi Josephine-nek azok gondos megőrzésére: „Kölcsey Ferencz lélekhagyományai közül semminek sem szabad elveszni, vagy szentségtelen kezek közé vétetni”.⁶⁰ Eme három írás kézirata is arra a sorsra jutott a nyomdába kerüléssel, amire a többi: elveszett.

Az 1814 nyarán keletkezett *Jegyzések Jenisch* (és az 1815-ös [*Jegyzések Varróból*]) kézirata az 1830-as években Szemere Pál birtokában volt: „Mihelyt melegebb lesz, a' könyves szobámban felkutatom a' Varóban és Jenischben való Jegyzeteidet, s felküldök mindent.”⁶¹ Nem tudjuk, hogy mikor került Szemeréhez a *Jegyzések Jenisch* kézirata (és a [*Jegyzések Varróból*]), és azt sem, hogy visszaküldte-e Kölcseynek a kéziratot vagy sem. Mindkettő lehetséges. A *Jegyzések Jenisch* az MM1-ben *Jenisch' pályairata* címmel, kéz-

60 Vö. Szemere Pál Özv. Kölcsey Ádámnéhez, Pest, 1838. szeptember 2., in Szemerei SZEMERE Pál, *Munkái*, szerk. SZVORÉNYI József, 3 köt., (Budapest: Franklin, 1890), 3:327.

61 Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 2:352.

irat alapján jelent meg, azaz lehetett a hagyatékban, de akár Szemere birtokában is.⁶² (A kézirata elveszett vagy lappang, ami azt valószínűsíti, hogy nem került vissza az örökshöz.)

3.2. Publikálatlan írások kéziratai

3.2.1. A hagyatéki jegyzék által említett kéziratok

A hagyatéki jegyzék alapján az *n* jelzetű „Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbításáról 4 és ½ ív a' régi halottas beszéd' másolatával” című tétel kézirata vagy kéziratai ezzel a címadással nem ismeretesek, a közgyűjteményekben nem lelhetők fel. A „rég-i halottas beszéd” minden bizonnyal a *Halotti beszéd* címen ismert nyelvemlék; a magyar régiség kapcsán Kölcsey a „Latiatuc” megnevezéssel utal rá. A *Halotti beszéd* másolatát Kölcsey nagy valószínűséggel Révai Miklós *Antiquitates* című munkájából készítette.⁶³ A másolat keletkezése az *Iliász*-fordításhoz kapcsolható (1815. október, lásd: *GrammSzójegyzetek*), amelynek során Kölcsey a régiség és így a „Latiatuc” nyelvi megoldásait is felhasználta: „Kéntelen vagyok sokat a' **Latiatuc**-bol venni vissza.”⁶⁴ A hagyatéki leírás fogalmazása ugyanakkor megengedi azt a feltételezést is, hogy a *Halotti beszéd* másolata a „Kritikai jegyzetek”-kel egy időben keletkezett (1814, Pécel). Ez esetben Kölcsey ebből a saját másolatából dolgozott 1815-ben az *Iliász*-fordítása során. A *Halotti beszéd* másolatát ugyanakkor nem feltétlenül tartjuk a „Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbításáról” című szöveg részének.

A „Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbításáról” címmel nevezett, és „4 és ½ ív” terjedelemben megjelölt írást Kölcsey többször is megemlíti 1814-es jegyzeteiben: „A' Rhetoriak röviden Phrasesek[ne]k nevezet[ne]k. (Lásd erre a' Garvéból tett Jegyzéseket, és a' Magyarnyelvről tett Criticai jegyz[éseket].) [...] Lásd ezen szabad szórakásról a' Németek[ne]k, 's a' Magyarat vele relatiób[an] a' Criticai Jegyzetekben a' Magyar nyelv' jobbításáról. [...] Ezekről láss a' Critikai Jegyzetekben és még máskor”. Vö. *KivonatKolbe*. A kézirat megnevezésekor Kölcsey címadását érvényesítettük. A *CriticaiJegyzetekkel* kapcsolatban két előzetes kijelentést tehetünk: 1) olyan önálló nagyobb philológiai (nyelvtudományi) tanulmány volt, amely több supplementummal (melléklettel, kiegészítő résszel) rendelkezett; 2) kézirata elveszett vagy mindmáig lappang.

Kölcsey a levelezésében többször utalt egy 1814 nyarán készült nyelvtudományi munkájára: „A' múlt nyáron írtam a' Neologizálásról egy Dissertatiot; 's ohajtom, hogy valaha láthatnád.”⁶⁵ Kazinczyhoz írott 1815-ös levelében részletesebben szólt róla: „Az én Principiumim a' Magyar Neologizálás' dolgában ezek: 1., Azon Írásomban

62 Az előbbi Szemere-levél idézett sorában („Varróban és Jenischben való Jegyzeteidet”) a Jegyzeteidet szó írásmódja a birtokragot (*m* vagy *d*) illetően nem egyértelmű a kéziratban: „első olvasatra 'm'-nek látszik, de a betű közepén egy felhúzódó rövid vonal megengedi a 'd' értelmezést is.” A kiadó Szabó G. Zoltán, tekintettel arra, hogy Szemere Pálnál nem talált adatot Varro tanulmányozására, Kölcseynél viszont mindkettőre, a birtokviszonyt Kölcsey javára döntötte el. Vö. in *uo.*, 2:352–353.

63 RÉVAI, *Antiquitates*, 1:35–39.

64 Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:436.

65 Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3., in *uo.*, 1:372.

melyet a' múlt ősszel [ti. 1814 október] Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzzatik a' Neologizálás: Az idegen Phrasesekkel való élésre, A' szókúrtításra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra. Az első pontra tartoznak az Inversiók is, a' harmadikra a' szók poetai öszveragasztása (verba composita), valamint a' derivatio, és az analógiai formálás."⁶⁶ Végül a már korábban idézett 1833-as önéletrajzi levelében is megemlíti (többes számban fogalmazva): 1814 Pécelen „midőn a Mondo-lattal töltöttük az időt, előbb komoly (philológiai) értekezést írtunk különféle költők különféle nyelvéről”.⁶⁷

Az 1814-es jegyzetek és a levelezésben található említések időbeli és tárgyi egyezései alapján úgy véljük, hogy 1) a „dissertatio” azonos a *CriticaïJegyzetek*-kel, és ez tekintendő Kölcsey önálló, neológiai, philológiai főművének; 2) a rendelkezésre álló kéziratok, illetve Kölcsey megjelent írásainak egyike sem azonos a hagyatéki jegyzékben említett *CriticaïJegyzetek*kel. Nem tartjuk lehetségesnek, hogy a *CriticaïJegyzetek* csupán összefoglaló címe lett volna az említett írásoknak (*Az idegen Phrasesekkel való élés, A' szókúrtítás, A' szóformálás, A' szóalkotás*), vagy ezek az írások maguk alkotnák a *CriticaïJegyzeteket*. (Egyedül ez szolgálna banális magyarázattal arra, hová is tűnhetett a *CriticaïJegyzetek* nem csekély kézírata, hiszen nem tűnt el.) Ennek ellent mond az írások külön, cím szerinti említése (a 10. kéziratcsomó leírása *A szókúrtításról* külön említi a *CriticaïJegyzetektől*), továbbá a terjedelmi különbségek a 4 ½ ívnyi dissertatio és az említett írások között. Az a lehetőség sem állja meg a helyét, miszerint a *CriticaïJegyzetek* és a *Jenisch' pályairata* (*JegyzésekJenisch*) egyazon szöveg volna: a *KivonatKolbe* külön-külön, cím szerint említi őket, tehát e két művet nem tekinthetjük azonosnak. Eme felvetést az MM1 közlése indukálja, mivel a *Jenisch' pályairata* mellett ezt a két supplementumot közölte Kölcsey nyelvtudományi munkáiként. A Kazinczynak írt 1815-ös levél alapján az valószínűsíthető, hogy az említett írások a *CriticaïJegyzetek* részét képezték, annak (példaanyagot tartalmazó) supplementumaiként. Mivel az említett írások közt szerepel az *IdegenPhraesek* is, amely bizonyosan Kölcsey és Szemere közös munkája volt, hiszen adatolható, hogy Kölcsey Szemere könyvjegyzeteit használva állította össze a példasorokat (vö. *IdegenPhraesek*, lásd még: Szemere Pál jegyzetei: I/7. Illyés (1814. augusztus 9.) I/ 16–18. Faludi II/ 10. Illyés, Faludi, Gyöngyösi.), az 1833-as önéletrajzi levél által használt többes szám („értekezést írtunk”) sem irreleváns így, különösen, hogy a munka valóban „különféle költők különféle nyelvéről” szól.

A *CriticaïJegyzetek* keletkezésének helye és ideje közvetve megadható. Az 1814. október elején készült *KivonatKolbe* már hivatkozik rá, és Kölcsey fel is olvasta ekkor ezt az írását Kazinczynak Széphalmon, nyilván ezt megelőzően készülhetett, nagy valószínűséggel 1814 nyarán vagy kora őszén (július–szeptember) Pécelen. A *CriticaïJegyzetek* több más ekkor, 1814 nyarán készült filológiai jegyzet között lehetett, abban a diáriumban, amely 1817 körül került vissza Kölcsey birtokába (vö. *Az ismert kéziratokról*). Köl-

66 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., in uo., 1:395.

67 Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20., in KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés: 1832–1833*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, 5 köt, Kölcsey Ferenc minden munkái 10 (Budapest: Balassi Kiadó, 2011), 3:193–204, 199–200.

csey halála után az MM1 szerkesztői a 10. kéziratcsomó egyéb szövegeivel együtt ezt is megkapták, kiadására azonban nem került sor. A kézirat sorsa ettől a ponttól fogva ismeretlen.

A *CriticaïJegyzetek* kézirata ugyan nem ismeretes, de Kölcsy 1815 nyarán Kazinczynak küldött levelében erre a tanulmányára hivatkozva gyakorlatilag összefoglalja annak lényegét és főbb pontjait, amelyek a neológiával és a magyar nyelvvel kapcsolatos vezérelveit (princípiumait) jelentik.⁶⁸ Ez a levél, figyelembe véve Kölcsy ama gyakorlatát, miszerint jegyzőkönyveiből és néha emlékezetből idéz leveleiben,⁶⁹ joggal tekinthető a *Criticaï Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című disszertáció kivonatának. A levélből összefoglaló módon ismerhető meg Kölcsy Ferencnek a nyelvújítással kapcsolatos elvi álláspontja, a disszertáció fejezetei, illetve az ezzel kapcsolatban folytatott előtanulmányok jegyzetei is.

A kéziratnak az 1833-as önéletrajzi levelében is említett fontosságát, műfajiságát (értekezés), terjedelmét tekintve is érthetetlen, hogy miért maradt ki az első összkiadásból. A Szemere által az örökösnek tett ígéretből kifolyólag érthetetlen és rejtélyes a kézirat eltűnése is. Az MM1-ben ki nem adott kéziratok, mint például a *LaistromDebrGramm* és a *LaistromAranka*, később visszakerültek Szuhányi Josephine-hez, onnét az örökösökön keresztül az MTA és jobbára az OSZK birtokába jutottak. A *CriticaïJegyzetek* kivétel ez alól. Két lehetőség valószínűsíthető: 1) a kézirat *visszakerült* az örököshöz, és mindmáig a leszármazottak birtokában van (amiről nincs tudomásunk), vagy elveszett, esetleg lappang. 2) a kézirat *nem került vissza* az MM1 szerkesztőitől örökös Szuhányi Josephine birtokába, hanem megsemmisült, vagy mindmáig lappang.

Amennyiben a *CriticaïJegyzetek* kézirata az 1840-es évek elején nem került vissza az örököshöz, az MM1 szerkesztőinek felelőssége volna megállapítható. A kéziratnak, amint azt mondtuk, a közgyűjteményekben nincs nyoma, mint ahogyan az MM1 szerkesztőinek (Szemere Pál, Szalay László, Eötvös József) és kiadójának (Heckenast Gusztáv) felelhető kézirati hagyatékában sem található meg. Közülük, nem számolva banális és esetleges okokkal, egyedül Szemere Pál jöhet szóba olyan személyként, akinek egyrészt érdekében állhatott a *CriticaïJegyzetek* publikálatlanul hagyása, leginkább a neológiával kapcsolatos elméleti álláspont időközbeni megváltozása vagy túlhaladottsága miatt, másrészt Kölcsy egykori munka- és szerzőtársaként morális és de facto jogi felhatalmazást is érezhetett különösen a philológiai tárgyú kézirat (és kéziratok) fölötti diszponálásra. (N. B. arról nincs tudomásunk, hogy szóbeli diskurzusaikban Kölcsy rendelkezett-e bárhogy is az 1814-ben keletkezett közös munkáikat, így a *CriticaïJegyzetek*-et illetően, arról viszont van, hogy 1833-ban lényegében közös szellemi tulajdonként említette ezt a disszertációt. Szemere önhatalmúsága tehát megalapozottan vélelmezhető, motivációi kevésbé nyilvánvalóak, erre csak egy alaposabb kritikai vizsgálat adhat majd választ. Ehhez kiindulópontként szolgálhat a Szemere által is szerkesztett MM1, amelyben Kölcsy eredeti, neológiai disszertációja, a *CriticaïJegyzetek* helyett egy német nyelvű elméleti munka remekbe szabott magyar

68 Kölcsy Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., in *uo.*, 1:395–401.

69 Kölcsy Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4., in *uo.*, 1:346.

könyvkivonata (*Jenisch' pályairata*) és két supplementum (*A' szókurtitásról* és *A' szószármaztatásról*) reprezentálta az utókor számára Kölcsey nyelvtudományi munkásságát.

3.2.2. A Kölcsey-levelezésben említett kéziratok

A Kölcsey-levelezésből azonosítható munkák a következők:

- 1) Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből (1814).
- 2) [*Jegyzések Varróból*] (1815).
- 3) *A Felelet* 1815-ből kimaradt írások (1814)
- 4) Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából (1832).

A felsorolt munkák egyike sem jelent meg, és kéziratuk holléte sem ismert: elveszték vagy lappanganak.

Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből. A kézirat sorsa ismeretlen. A munka 1814 nyarán, Pécelen keletkezett. Az alábbi említések alapján tudunk létezéséről: „a' Debreczeni Új Énekes Könyvből a' múlt nyáron [ti. 1814] két ívnyi Neologismust írtam össze, pedig még félig sem olvasám vala el”.⁷⁰ Ugyanerről Kazinczynak: „Én a debreczeni *Új énekes könyvből* is sok neologismust jegyzettem ki. Ezen jegyzéseim is Palinál vagynak.”⁷¹ A hivatkozott könyv, amelyből a jegyzetek készültek: *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett énekes könyv, mely Sz. Dávid' Soltárainn kívül magábann foglal némely kiválogatott, és a' helvétziai vallástételt követő négy szuperintendentia által jóváhagyott énekeket, egynéhány buzgó imádságokkal együtt.* Debreczenbenn: nyomtatta CSATH György, 1808. Az énekeskönyv megtalálható Szemere Pál jegyzeteiben: *JegyzésekSzemere* [34.] (117–119) Énekes Könyv – Debreczenbenn, 1808. 119/r. Dávid Zsoltári Szenczi Molnár Albert által. Debreczen, 1808.⁷²

[*Jegyzések Varróból*]. A kézirat sorsa ismeretlen. Szemere Pál említéséből tudunk a létezéséről. Kazinczy a görög és római klasszikusokból kívánt példákat a neologizálásra, Kölcsey szerint a latin nyelv nem kedveli az összetett szavakat, mégis hozott erre példákat Marcus Terentius Varro *De lingua Latina* című munkájából.⁷³ Kölcsey fogalmazásmódja („Uram Bátyám ez úttal megfog elégedni azon kevésse a' mi itt következik”) és kivonatolási gyakorlata alapján (miszerint jegyzőkönyveiből szokott volt idézni le-

70 Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3., in *uo.*, 1:373.

71 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., in *uo.*, 1:396. Az „is” arra utal, hogy az említett szójegyzék kézírata a levél elején említett, éppen most emlékezetből összefoglalt *Criticaijegyzetek* kéziratával, és gyakorlatilag minden egyéb 1814 nyarán, Pécelen, Széphalmon és Lasztócon keletkezett Kölcsey kézirattal együtt Szemere Pálnál maradt 1814. novemberi elvételüket követően. Lásd ezt: *Az 1814-re datált kéziratok*.

72 Vö. Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3., in *uo.*, 1:373, illetve Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., in *uo.*, 1:396. Az énekeskönyv Kazinczy Ferencnél: Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. október 23., in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 12:139. Lásd még: KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:381, 898, 906.

73 Vö. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. augusztus 28., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:408–413.

veleiben, néha emlékezetből is⁷⁴) a Kazinczynak írott levél példái nagy valószínűséggel a *[Jegyzések Varróból]* származnak. Mivel a levél keletkezésének időpontjában (1815. augusztus 28.) Kölcsey 1814-es jegyzetei még Bilkei Pap Ferencnél voltak, ezért a *[Jegyzések Varróból]* vélhetően 1815 nyarán készült, kifejezetten Kazinczy Ferenc három héttel korábban tett felszólítására: „Ha Uram Öcsém a’ görög és Római Classicusokban lél példákat a’ Neologismusokra, irogassa-ki. Nem elég az illyet in generalitate mondani. Meg kell nevezni a’ helyet, a’ szót.”⁷⁵ Kazinczynak ez a felszólítása a *CritikaiJegyzeteket* összefoglaló július 5-ei levél kitételére vonatkozott (l. ott, 6. *Usus*). A *[Jegyzések Varróból]* (a *JegyzésekJenisch*-sel együtt) kézirata az 1830-as években Szemere Pálnál volt: „Mihelyt melegebb lesz, a’ könyves szobámban felkutatom a’ Varóban és Jenischben való Jegyzeteidet, s felküldök mindent.”⁷⁶ Nem tudjuk, hogy mikor került Szemeréhez a kézirat (és vele együtt a *JegyzésekJenisch*), és azt sem, hogy visszaküldte-e Kölcseynek vagy sem. Mindkettő lehetséges: ugyan a hagyatéki jegyzék cím szerint nem említi, de az „m. deákul egy ív” kitétel akár a Varro-jegyzetre is vonatkozhat. Kézirata elveszett vagy lappang, ami azt valószínűsíti, hogy nem került vissza az örökshöz. Tartalmáról a Kazinczynak írott levél ad eligazítást.

A *Felelet* 1815-ből kimaradt írások. Szemere Pál jegyzi meg a *Felelet* 1815 első kézbevételekor, hogy: „A Folnesics levele kimaradt egészen”.⁷⁷ A Folnesics János Lajos modorában írt, vélhetően az *Alvina* című regényt és a nyelvi „nőstényesítést” parodizáló, 1814-ben készült, eredetileg a *Felelet* egyéb kéziratai közt található volt szöveg kézirata elveszett vagy lappang. Szemere Pál itt tesz említést egy Beregszászi Nagy Pál ellen készített levélről is, amelyt minden bizonnyal ő írt: „Én a’ Beregszászi-levelet újra dolgoztam”.⁷⁸ A Beregszászi-paródia szövege nem ismert, kézirata elveszett vagy lappang. Nagy valószínűséggel azon írások mappájában lehetett, amelyben minden más, 1814 nyarán és őszén keletkezett kézirat. Erre utal Szemere Pál egyik Kölcseynek adott utasításában, csaknem cím szerint említve a levélparódiát *A’ Szóknak koraik* című philologiai tanulmánya kapcsán: „Ezen gyökereink vannak immár felszabadítva. Lásd Jegyzéseinket a’ Bekötendő Papirosok között ’s írd ki. Azután általmenni az avult szavakra. Kikeresni a’ Beregszászi ellen írt Hip hop-ot, ’s elmondani Parizpapyban ’s Wagnernél nincsenek avútnak nevezve a’ szók [...]”⁷⁹

Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából. A kézirat sorsa ismeretlen. Kölcsey az Akadémia nyelvtudományi osztályának rendes tagjaként nyelvtudományi műszavak gyűjtését kapta feladatul a *Debreczeni Grammatikából*, Dayka Gábor verseiből, a *Felelet a’ Mondolatra* szövegéből és a *Tudományos Gyűjtemény* nyelvészeti cikkeiből: „Neked pedig a’ nyelvtudomány osztályából a’ Debreczeni Magyar Grammatika, Dayka Versei, Felelet a’ Mondolatra, Tudományos Gyűjtemény nyelvbéli czikkjei általtekéntése

74 Lásd: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4., in *uo.*, 1:346.

75 Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencknek, Széphalom, 1815. augusztus 6., in *uo.*, 1:407.

76 Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21., in *uo.*, 2:352.

77 Szemere Pál Kölcsey Ferencknek, Lasztóc, 1815. szeptember 22., in *uo.*, 1:420.

78 Uo.

79 Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1817. február 9., in *uo.*, 1: 538.

ment.”⁸⁰ Kölcsey két hónappal az előbbi levél után, egy hónappal szójegyzékeinek leadása előtt így írt: „Debreczeni grammatikát nagy bajjal keríték;”⁸¹ ’s ez rövid időn felleszen dolgozva.”⁸² A munkát elvégezve írta: „a’ Debreczeni Grammatikából kiírt **mes- terségszavakat** az említett kivonatokkal együtt Döbrenteihez útasítottam.”⁸³ Kölcsey munkáinak befogadását az Akadémia 1832. május 14-ei jegyzőkönyve így regisztrálta: „221. Ugyan az ti. Döbrentei Gábor, titoknak] benyújtja a’ debreczeni Grammatikából kivont philologiai / 222. A’ törvénytudományt illető műszavak’ gyűjteményeit Kölcsey Ferencz r. tagtól”. (MTAK Kt, K 1389.) A „debreczeni Grammatikából kivont philologiai műszavak’ gyűjtemény”-ének kézirata az MTAK Kt-ban regisztráltan nem található – elveszett vagy lappang.

4. Egyéb megjegyzések

Helyesírás. Kölcsey helyesírását, annak jellegzetességeit és alakulását Szabó G. Zoltán elemezte. Ennek alapján Kölcsey helyesírására 1810–1813-ig erős fonetikus írásmód volt jellemző, végleges írásmódja egy átmeneti időszakot követően az 1810-es évek végére, az 1820-as évek elejére alakul ki.⁸⁴ A kis és nagybetűk írásmódja problémát jelent a kéziratok olvasása során, nem mindig dönthető el pontosan, melyiket használta.⁸⁵ Kölcsey kézírataiban az *fz* és *fs* hangjelölés német hatásra utal, élete végéig használta, de sohasem következetesen.⁸⁶ Jellemzően a sietősebb írásoknál található az *f*, a kalligrafikus tisztázatokban pedig az *s*. Német nyelvű jegyzeteiben Kölcsey írott gót kézírást használt.

Címadás. A címadás során, ha volt eredeti cím, azt tüntettük fel. A hagyományossá vált cím esetében (*Jenisch’ pályairata*) a bizonyosan Kölcseytől származó megnevezést állítottuk vissza. Kölcsey a könyvkivonatainak, jegyzeteinek jellemzően nem adott külön címet, azok a kivonatolt munka könyvészeti leírásával kezdődnek. Ezen esetekben szögletes zárójelben a jegyzetelt mű paramétereit és a munka jellegét jelölő címet adtunk.⁸⁷

Keltezés, dátumozás. Kölcsey rendszerint keltezte és dátumozta munkáit. Mindez jellemzően az adott munka megkezdésének helyét és időpontját jelölte.

80 Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, Buda, 1831. december 28., in *uo.*, 2:436.

81 Döbrentei nem tudott Kölcsey segítségére lenni a kiosztott, kijegyzetelendő könyvek beszerzésében, azokat számára nem küldték meg, vö. Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, *uo.*, 3:11.

82 Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Szatmár, 1832. március 14., in *uo.*, 3:27.

83 Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Nagykároly, 1832. május 12., in *uo.*, 3:46. 468.

84 Lásd: SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc*, 76.

85 Vö. in *uo.*, 77.

86 Vö. in *uo.*, 59.

87 Vö. in *uo.*, 82–83.

Időrendi összefoglaló táblázat Kölcsey Ferenc nyelvtudományi kézíratairól

Cím	Lelőhely	Keletkezés	Első megjelenés
Jegyzések az Ortographia Ungaricáról → JegyzésekOrtUng	MTA Kt. K. 698.	Debrecen 1809. augusztus 23.	Kállay 1839
A' Magyarok' Articulúsáról egy kis jegyzés → MagyarokArticulusáról	PIM Kt. V. 1980. V. Jegyzőkönyv	Debrecen 1809. november 22.	KFKiadatl. 196–197.
Garvebol tett Jegyzések → JegyzésekGarve	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Pécel 1814. június 27.	Nem jelent meg
Felelet a' Mondolatra [Kölcsey Ferenc–Szemere Pál] <i>Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak.</i> „Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicshalom (azaz WESZPRÉM) 1813.” című Pasquilusára. → <i>Felelet</i> 1815	–	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	Megjelent: 1815 Pesten, Trattner Ján[os]. Tam[ás]. Betűivel 1815.
[Gyárfás a Mondolatoshoz]	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	Megjelent: KÖLCSEY 2014 = ONDER Csaba, „Egy ismeretlen Kölcsey »paszkvillus«-ról”, in „Szirt a habok közt”. <i>Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára</i> , szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, 139–145. (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014).
„A' Folnesics levele”	–	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	Elveszett/Lappang

Cím	Lelóhely	Keletkezés	Első megjelenés
„a’ Beregszászi ellen írt Hip hop”	–	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	Elveszett/Lappang
Jenischből való Jegyzések → JegyzésekJenisch	–	Pécel 1814. augusztus 1.	MM1 Jenisch’ pályairata
[Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből]	–	(Pécel) 1814. július–szeptember k	Elveszett/Lappang
Criticaí Jegyzetek a’ Magyar nyelv’ jobbításáról → CriticaíJegyzetek	–	Pécel 1814. július–szeptember	Elveszett/Lappang
[Az idegen Phrasesekkel való éléről] → IdegenPhrasesek	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Pécel 1814. július–szeptember	Megjelent: GYAPAY 2002 = GYAPAY László, „Idegenségek és szokatlanságok. Kölcsen ismeretlen nyelvészeti tárgyú munkája”, <i>Irodalomtörténeti Közlemények</i> 106, 3–4. füz. (2002): 415–439.
A’ szókurtitászról	–	Pécel 1814. július–szeptember	MM1
A’ szószármaztatászról	–	Pécel 1814. július–szeptember	MM1
[Kivonat K. W. Kolbe <i>Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache</i> című munkájából] → KivonatKolbe	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Széphalom 1814. október 2.	Nem jelent meg

Cím	Lelőhely	Keletkezés	Első megjelenés
[Jegyzések K. W. Kolbe <i>Über Wortmengerei</i> című munkájából] → JegyzésekKolbe	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Széphalom 1814. október	Nem jelent meg
[Jegyzések Kis János pályairatából] → JegyzésekKis	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Széphalom 1814. október 15.	Nem jelent meg
A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairásából → JegyzésekTübingi	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Széphalom 1814. október 16.	Nem jelent meg
[Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból] → JegyzésekPandekták	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Széphalom 1814. október 17-től	Nem jelent meg
Philologiai Töredékek	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Lasztóc 1814. október 22.	Nem jelent meg
[Jegyzések Varróból]	–	Cseke 1815. augusztus 28. előtt	Elveszett/Lappang
[Grammatikai szójegyzetek az Ilias- fordításhoz] → GrammSzójegyzetek	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Cseke 1815. október 14–25. k.	Nem jelent meg
[A <i>Halotti beszéd</i> másolata]	–	Cseke 1815. október (?)	Elveszett/Lappang

Cím	Lelóhely	Keletkezés	Első megjelenés
Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak → LajstromDebrGramm	OSZK Kt Quart. Hung. 2832 OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Cseke 1815. október 20.	Megjelent: KÖLCSEY 2018 = KÖLCSEY Ferenc, „Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak; Rövid lajstromok, a' Consiliarius Aranka György Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében”. ONDER Csaba: „Két Kölcsey- kézirat a nyelvújítási harcok időszakából”. Verso. Irodalomtörténeti folyóirat 1, 2. szám (2018): 91–116.
Rövid lajstromok, a' Cons. Aranka György Grammat. hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében → LajstromAranka	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Cseke 1815. október 21.	KÖLCSEY 2018
Előszámlálása azon Principiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak. → ElőszámlálásaRévai	OSZK Kt Quart. Hung. 4361	Cseke 1815. október 24. k.	Megjelent: KÖLCSEY 2016 = ONDER Csaba, „Kölcsey Ferenc: <i>Előszámlálása azon Principiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak</i> ”. <i>Lymbus</i> . Magyarságtudományi forrásközlemények [2015] (2016): 367–376.

Cím	Lelőhely	Keletkezés	Első megjelenés
[Jegyzések Szemere Pál jegyzetei-ben] [Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múltságokból] → JegyzésekHazKülfTud	OSZK Kt Quart. Hung. 3365 II.	Pest, 1816. február 12.	Nem jelent meg
[Jegyzések Szemere Pál jegyzetei-ben] [Jegyzések Taxonyi János Tüköréből] → JegyzésekTaxonyi	OSZK Kt Quart. Hung. 3365 II.	Cseke 1816. május 24.	Nem jelent meg
A' Nyelv változásairól	PIM V. 2515. és V. 1984	Cseke 1823. február 16.	Nem jelent meg
Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára → JegyzetÚjSzók	PIM V. 1984	Cseke 1823. február 16. után	Nem jelent meg
[A Nyelvmívelésről]	RGy, Levéltár, Szemeretár, V. pótkötet, 14. sz. 935–1084 sz. „Szemere Pál: Töredék Dolgozatok” 1067.	Cseke 1824.	Megjelent: KÖLCSEY 2019 = ONDER Csaba, „Kölcsey Ferenc recenzió-vázlata Szemere Pál elveszett tanulmányáról”, in „Közöttünk a Mester”. Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére, szerk. BÓDI Katalin és BODROGI Ferenc Máté, 163–170 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019).
Új szók	–	Cseke 1824–1825 k.	Muz 1833

Cím	Lelóhely	Keletkezés	Első megjelenés
Mesterségszavak a <i>Debreczeni Grammatikából</i>	–	[Cseke, Szatmár, Nagykároly], 1832. január–március	Elveszett/Lappang
Műszavak a' törvénytudományból → Műszavak	MTAK Kt K 698	[Cseke, Szatmár, Nagykároly], 1832. január–március Leadva 1832. május 14-én	KÖLCSEY ÖM2 I. 926–946.
[Vélemény nyolc vígjátékról és hat filológiai pályírásról]	MTA Kt. RAL 62./1836.	Cseke 1836. július 3.	KÖLCSEY ÖM2 I. 748–751.
Váradi János' értekezése „a Világ' eredeti nyelvéről”	MTA Kt. RAL 2./1837.	Cseke 1837. január 10.	KÖLCSEY ÖM2 I. 751–753.